

Harput'ta Amerikan Konsoloslğunun Açılışı ve Konsolos Thomas Herbert Norton'un Faaliyetleri (Konsolosluk Raporlarına Göre)

*Opening of the American Consulate in Harput, Activities of Consul Thomas Herbert Norton
(According to Consular Reports)*

Sevda Özkaya Sofu *^{ID}

* Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi,
Tarih Bölümü, Kastamonu, Türkiye.
ORCID No:000-0003-4542-0917

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Sevda Özkaya Sofu
Kastamonu Üniversitesi, Tarih Bölümü,
Kastamonu, Türkiye.
E-posta/E-mail:
sozkaya@kastamonu.edu.tr

Başvuru/Submitted: 12.03.2023
Revizyon Talebi/Revision Requested:
5.04.2023
Son Revizyon/Last Revision Received:
05.04.2023
Kabul/Accepted: 07.04.2023
Yayımlanma/Publication: 19.04.2023

Atıf/Citation:
Özkaya Sofu, Sevda, "Harput'ta
Amerikan Konsoloslğunun Açılışı,
Konsolos Thomas Herbert Norton'un
Faaliyetleri", *Tarihin Peşinde Uluslararası
Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*,
S. 29, (2023), 85-94.

ÖZ

XIX. yüzyıl, modern hayatın etkilerinin Osmanlı ülkesini etkilediği dönemdir. Yaşanan değişiklikler toplum, eğitim, kültür, sanat, idare ve siyasetle ilgilidir. Bu yüzyıl, Amerika'nın Anadolu'da faaliyetlerini hızlandırdığı ve toplumsal etkiler yarattığı bir dönemdir. Liman kentlerinin yanı sıra Doğu Anadolu'da buna yönelik faaliyetlere girişmiştir. Çalışmada Amerika'nın bu faaliyetleri, bölgenin kültürel ve siyasi manada stratejik merkezi olan Harput'ta XIX. yüzyılda açılan Amerikan konsoloslğu üzerinden incelenmiştir. Konsoloslukların Amerikan menfaatlerini bölgede gerçekleştirmek noktasında rolü konsolosluk raporlarından tespit edilmiştir. Konsolosluklar, topluma önemli değişiklikler getirmiş, eğitim, kültür, siyaset alanlarında çalışmıştır. Harput Konsoloslğu resmen 1 Ocak 1901'de açılmıştır. Diyarbakır, Mamuratü'l-Aziz, Muş ve Mardin Harput konsolosluk bölgesi içinde kabul edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Amerika, Konsolosluk, Harput, Misyonerlik, Ermeni

ABSTRACT

The XIX century is the period when the effects of modern life affected the Ottoman country. The changes are related to society, education, culture, art, administration and politics. This century is a period in which America accelerated its activities in Anatolia and created social effects. In addition to the port cities, America has engaged in activities for this in Eastern Anatolia. In this study, these activities of America carried out in the 19th century in Harput, the region's culturally and politically strategic center, is examined through the American consulate opened in the 19th century. The role of consulates in establishing American interests in the region has been studied with the consular reports. Consulates brought important changes to society and worked in the fields of education, culture and politics. The Harput Consulate was officially opened on 1 January 1901. Diyarbakir, Mamuratü'l-Aziz, Muş and Mardin were accepted within the consular district of Harput.

Key Words: America, Consulate, Harput, Missionary, Armenian

Giriş

Türk- Amerikan ilişkileri yakınçağ tarihimizde önemli bir yere sahiptir. Sömürgecilik yarışında adından güçlü bir şekilde bahsettiren Amerika için Osmanlı Devleti'nin geniş toprakları, limanları büyük bir önem taşımaktaydı. Bu geniş topraklarda ticari faaliyetlerini yürütmek için 1830 tarihinde iki devlet arasında ticaret sözleşmesi imzalanmıştır.¹ Söz konusu antlaşmanın ikinci maddesine göre ticaret, deniz ticareti ve benzeri konularda faaliyetleri yürütmek için konsolosluklar² ve şehbenderlikler açılması kabul edilmiştir. Böylece Osmanlı ülkesinde hızla Amerikan konsoloslukları açılmıştır.³ Bu konsolosluklar Amerika'nın ticari, sosyal, siyasi faaliyetlerinde etkin rol almakla birlikte Amerikalı misyonerlere de en büyük desteği sağlamıştır. Zaman içerisinde Anadolu'nun iç kısımlarında konsolosluklar açılmıştır. Bölgede Amerikan menfaatlerini tesis etmek için çalışan misyonerler Amerika'ya gönderdikleri raporlar ve dilekçeler sayesinde konsoloslukların açılmasını hızlandırmışlardır.

Harput'ta bir Amerikan konsolosluğunun açılması için 1890 tarihi itibarıyla çalışmalar başlamış nihayet bölgeden Amerika'ya yoğun bir göç yaşanması neticesinde Osmanlı hükümetine bu konuda yapılan baskılar artmıştır. 3 Ocak 1895'te Amerikan Senatosu ve Temsilciler Meclisi üyesi Walter Grashoma'ya gönderilen raporda Harput ve Erzurum'a konsolosluk açma talebi iletilmiş görülmektedir. Raporda Anadolu'da ortaya çıkan Ermeni meselesinden bahsedilmekte ve Amerikalı misyonerlerin korunması için konsolosluğun gerekliliği anlatılmaktadır. Kurulacak konsolosluklar sayesinde geniş bir alana etki edilebileceğine dikkat çekilmiştir. Harput konsolosluğu sayesinde Mardin ve Musul'un da kontrol altına alınacağı ifade edilmiştir.⁴

Osmanlı Devleti, bölgenin stratejik öneminden dolayı Erzurum ve Harput'ta konsolosluk açılmasını doğru bulmasa da güçlü bir şekilde karşı duramamış ve nihayet Thomas Herbert Norton, Harput Amerika konsolosluğuna atanmıştır. Uzun zaman Osmanlı Devleti tarafından tanınmayan Norton bir süre İstanbul'da kalmış ve ilk raporlarını buradan göndermiştir.

Amerikan Konsolosluğuna henüz tanınmamış olmasına rağmen çalışmalarına zaman kaybetmeden başlamıştır. Öncelikle Harput Konsolosluğunun haberleşme servisini hayata geçirebilmek için para talep etmiştir. Harput konsolosluğunun döşenmesi için harcanacak paranın Amerika'nın gücünün bir göstergesi olacağı ve Akdeniz'de Avrupalı devletlerin konsolosluklarıyla Harput Amerikan konsolosluğunun kıyaslanması imkanının ortaya çıkacağını ifade etmiştir. Sivas ve Samsun'da bulunan Amerikan konsolosları ile temas halinde bulunan Norton, bölgedeki din ve millet temsilcileri ile ilişki kurmuş ayrıca tüccarlarla da iş birliği içinde olmaya özen göstermiştir.⁵

Osmanlı Devleti tarafından resmen tanınmasının uzun sürmesi üzerine Amerikan hükümeti, konsolosun bekleme süresini Harput'ta geçirmesini, burada yerel yöneticilerle ve halkla iyi ilişkiler kurulması için çalışmasını istemiştir.⁶ Bunun üzerine yola çıkan Norton, yol boyunca karşılaştığı Türk yöneticilerin kendisine karşı tavırları hakkında şunları söylemiştir;

¹ Hamdi Atamer, "İlk Türk -Amerikan Münasebetleri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S.2, İstanbul, (1967), s. 20-26.

² "Bir ülkede diplomatik görev yapan yabancı temsilci. Özellikle Venedikli tüccarların ülke dışında önemli ticaret kolonileri oluşturması, bunların korunması, idari ve hukuki işlemlerinin kolaylaştırılması için böyle bir görevin ortaya çıkmasına yol açmıştır. XVII. yüzyılda Batılı devletler konsolosluk anlayışlarını Osmanlı hükümetine de benimsetmeye çalıştılar. Antlaşma hükümlerinde konsolosların elçi yardımcısı olarak belirlenmesini sağladılar. Hapse atılmaları ve haklarındaki kanunî tatbikatın merkezden sorulmak suretiyle yapılması ve ülkeden çıkarma yahut değiştirilmenin ancak elçinin izniyle olabileceği imtiyazlarını elde ettiler." Konsolosluk tanımı, tarihçesi ve yetkileri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Ali İbrahim Savaş, "Konsolos", *TDV. İA. C. 26*, Ankara, (2002), s. 178-180.

³ "Konsolos yabancı bir ülkede kendi vatandaşlarının çıkarlarını ve haklarını koruyan, ticari ve kültürel etkinlikleri yürüten, diplomatik bağımsızlıklardan yararlanan kamu görevlisidir. Çağdaş konsolosluk kurumu XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren gelişmiş ve devlet bürokrasisi içindeki yerini almıştır." Bkz. Uygur Kocabaşoğlu, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İngiliz Konsoloslarının Siyasal Etkinlikleri", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Ekim 1997, TTK, Ankara, (1999), s. 180-187.

⁴ Frederick Davis Greene, *The Armanian Crisis in Turkey*, New York, 1895, s. 163-165.

⁵ American National Archives, T.579, Rol. 1, No. 12, 16 Ekim 1900.

⁶ American National Archives, T.579, Rol. 1, No. 13, 16 Ekim 1900.

“Türk yöneticilerin henüz tanınmadan gelmeme rağmen yol boyunca bana, görevlerine devam etmekte olan konsoloslara gösterdikleri saygı ve nezaketi göstermelerinden çok mutluyum.”⁷ Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere, Osmanlı Devleti her ne kadar haklı endişelerle resmen tanımayı reddetse de görevliler nezdinde konsolos tanınmıştır. Konsolosluk resmen 1 Ocak 1901’de açılmıştır.

I. Konsololuğun Sosyo-Kültürel Faaliyetleri ve Etkileri

Öncelikle söz konusu konsoloslukların American Board⁸ ile sıkı bir iş birliği içinde olduklarını belirtmek gerekir. Bölgede, American Board üyeleri ile birlikte yürütülen faaliyetler “yardım çalışması” olarak nitelendirilmiştir. Harput’ta bu “yardım çalışmaları” daha çok eğitim alanında olmuştur. Konsolosluk raporlarının ifadesine göre; “bölge halkının eğitilmesi, eğitimli kişiler haline getirilmesi onların yaşam standardını yükseltecektir”. American Board of Commissioner for Foreign Mission⁹(ABCFM)’nin en eski ve en önemli istasyonlarından biri Harput’taydı. Burası, bölgede misyon çalışmalarının yürütülmesi için bir merkez olarak 1870’lerde seçilmişti. Nitekim 1876’da American Board, “Ermeni Koleji” daha sonra “Fırat Koleji” adı ile bir eğitim kurumu açmıştır.¹⁰ Konsolosluklar sadece Harput’taki okullarla değil ülkenin her yanındaki eğitim öğretim kurumlarının sorunları ile ilgilenmişlerdir.¹¹ Eğitim ve öğretime yönelik çalışmaları doğrudan konsolosluk yapmamakla birlikte bu kurumlarla olan ilişkisi ve bunlara verdiği destek önemlidir. Mesela personeli seçilirken Amerikan kolejlerinde eğitim görmüş olanlar tercih edilmekteydi.

Harput Konsolosu Thomas Herbert Norton’un ifadesine göre; kolejde ilk ve hazırlık sınıfları bulunmaktaydı. 1901 yılında koleje kayıtlı 1000’in üzerinde öğrenci mevcuttu. Konsolosluk, Fırat Koleji ve diğer Amerikan kolejlerinin de çalışmalarından ve öğrencilerinin başarılarından övgüyle bahsetmekte böylece gerek kamuoyunda gerekse yöneticilerin gözünde söz konusu kurumların saygınlığını artırmayı görev kabul etmekteydi. Hatta Fırat Koleji’nin bölgede Amerikan düşünce ve geleneklerinin yayılmasını sağlayacağını, ticarete canlılık getireceğini belirtmiştir.¹² Harput ve Mamurâtü’l-Aziz’deki okullarda eğitim gören kız öğrencilerin sayısı raporlara göre 1500’tür. Hatta konsolosluk raporlarında Fırat Koleji’nin mezuniyet töreni hakkında ayrıntılı bilgi verilmektedir. Buna göre; mezuniyet töreninde konuşmalar İngilizce, Ermenice ve Türkçe olmak üzere üç dilde yapılmış, diploma törenine vilayet genel valisi, Harput Kaymakamı ve diğer birçok hükümet görevlisi iştirak etmiştir.¹³ 1901 yılında gerçekleşen bu törende beş erkek ve yedi kız öğrenci diploma almıştır. Söz konusu mezuniyet töreni programı Amerika’nın bölgede eğitim kurumları vasıtasıyla yürüttüğü misyon çalışmalarının bir ifadesi gibidir;

27 Haziran 1901 Saat 9.00

- Kadınların Okuma Sevgisi
- Boşa Giden Enerji
- Amerika’nın İstekleri Nelerdir
- İyi Bir Eğitim
- Annelerin Değeri

⁷ American National Archives, T.579, Rol. 1, No. 16, 16 Ekim 1900.

⁸ American Board of Commissioners for Foreign Mission

⁹ ABCFM hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu’daki Amerika*, İstanbul, 1989. XIX. Yüzyılın ilk yarısından itibaren Anadolu’da faaliyet göstermeye başlamıştır. Amacı “dinsizleri” ve Müslümanları protestanlaştırmaktır. Ancak bunun gerçekçi olmadığını tecrübe ettikten sonra İmparatorluğun Hristiyan tebaası bilhassa Ermeniler üzerinde faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Bkz. Uygur Kocabaşoğlu, “XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa Topraklarında Amerikan Misyoner Faaliyetleri”, *Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, 1989, s. 540, TTK., Ankara, (1994).

¹⁰ Bkz. Gülbadi Alan, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Amerikan Protestan Okulları*, TTK, Ankara, 2015.

¹¹ American Nationale Archives, T. 579, Rol.1, No.7, 25 Ağustos 1900.

¹² American National Archives, T.579, Rol. 1, No. 61, 1 Temmuz 1901.

¹³ American Nationale Archives, T. 579, Rol.1, No.147, 8 Nisan 1905.

- Harput Koleji Kızlar Korosundan Şarkı
- Biz Şimdi Neredeyiz
- Fırat Anneleri Uyanın (Kızlar Korosundan Şarkı)
- Edebiyatın Yeri
- 19.Yüzyılda Romanlar
- Mozart (Erkekler Korosu)
- 19. Yüzyılda Düşünce Dünyası
- Modern Ziraat
- Mozart
- Diplomaların Verilmesi (T. H. Norton tarafından)
- İlahi, Dua ve Kutsama

Konsolosluklar bu eğitim faaliyetlerine sadece maddi destek sağlamakla kalmamışlar aynı zamanda kolej mezunlarına konsoloslukta iş imkânı da sağlamışlardır. Bu kurumların çalışmalarını rahat bir şekilde yürütmeleri için gerekli tedbirleri almış olan konsolosluklar böylece bölgede Amerikan nüfuzunun yaygınlaşmasını sağlamış ve hatta misyoner kadrosunun yetişmesine hizmet etmişlerdir. Eğitim kurumlarında görev yapan ya da Ermeni yahut Amerikan vatandaşlarından herhangi birisinin karşılaştığı hukuki problemlerde devreye girmiş bu kimlerin savunulması ve aklanmasında etkin rol oynamıştır. Konsolosluk mahkemelerinin devrede olduğu bu süreç, Osmanlı hukuk yapısını ve sosyal hayatı, hukuka duyulan güveni büyük ölçüde zarar uğratmıştır.

Buldukları bölgeleri tanımak, çalışma sahalarını genişletmek böylece etki yaratabilecekleri nüfus ve coğrafyayı belirlemek adına gerçekleştirilen faaliyetlerden biri de özellikle bu tarihlerde siyasi problemlerin yoğun olarak yaşandığı merkezlere sıkça seyahatler düzenlemektir. Bu seyahatler neticesinde maddi yardım götürülecek Ermeni ve Türk köyleri tespit edilmiştir. Bu tür seyahatlere 1896 yılına kadar yöneticiler tarafından herhangi bir engel çıkarılmamıştır. Ancak bu tarihten sonra, bölgede yaşanan kargaşa arttığından seyahatler engellenmeye çalışılmıştır.¹⁴ Konsoloslukun yürüttüğü yardım çalışmaları sayesinde halk arasında Amerikan Konsolosluğu'nun dolayısıyla Amerika'nın saygınlığı ve etkinliği artmıştır. Böylece faaliyet alanı genişletilmiş, bölgede özenilen bir Amerikan imajı yaratılmıştır. Aynı dönemde Erzurum'da görev yapan Amerikan Konsolosu Leo Bergholz'un Doğu Anadolu'da yaşayan Ermenilere yardım yapmak için Amerika'da yaşayan dindarlardan bağış topladığı bilgisi raporlarda yer almaktadır. 6 Kasım 1896 tarihli 39 numaralı rapora göre dağıtılan toplam para miktarı, bir ay içinde 45.191.34 doları bulmuştur. Oluşturulan yardım komisyonu içerisinde görev alanlar arasında İngiliz görevliler de bulunmaktaydılar. Bu komisyon, Erzurum dışında da yardım yapacağı 8 bölge seçmiştir. Bunlar, Pasin, Erzincan, Hınıs, Kiğı, Kemah, Bayburt, İsbir ve Tercan'dır. Bu bölgelerde ekmek ve un dağıtımı yapıldığı, böylece 66.000'den fazla kişiye yiyecek yardımı ulaştırıldığı rapor edilmiştir. Bu komisyon raporunda verilen diğer rakamlar şöyledir; *"265 kasaba ve köyde 10.000'in üzerinde aile yardım aldı. Yiyecek için 41.000 dolar harlandı. Yakıt ve giysi için 800 dolar. Yaralılar için 440 dolar ve 440 dolar da köylülere dağıtılmak üzere alınan tohumlara harlandı"* ifade edilmiştir.¹⁵ 1895'te yaşanan olaylar sırasında yetim kalan 20 yaşın altındaki çocukların sayısı 50.000 olarak ifade edilmektedir. Ermeni çocukların eğitilmesi için bir yetimhane çalışmasına girişilmiştir. Bunun gerekliliği Erzurum'daki Ame-

¹⁴ American Nationale Archives, T. 579, Rol.1, No.147, 8 Nisan 1905.

¹⁵ American Nationale Archives, T. 579, Rol.1, C.1, No. 39, Ek 1, 6 Kasım 1896.

rikan Konsolosu Bergholz tarafından şöyle anlatılmıştır; “1897 yılı Ekim ve Kasım aylarında vilayetteki her köy ve kasabada 3000 kişi öldürüldü. 11.200 ev ve dükkan yağmalandı. 3000 yetim yardıma muhtaç durumdadır.”¹⁶ Verilen rakamlar ve raporlarda kullanılan dil-üslup, bölgede Müslüman-gayrimüslim ayrımını ve Batılı devletlerin Müslüman halkın Ermenilere yönelik olduğunu iddia ettikleri düşmanlığı ispat etmeye yarayacak biçimdedir. Böylece bölgede menfaatler elde etmek adına atılacak her adım meşru bir hale getirilmek istenmiştir.

Yetimlere temel eğitim ve dini eğitim verilmiştir, onların eski halini perişanlık olarak tasvir eden konsoloslar, okullardaki eğitimin değiştiriciliğinden bahsetmiştir. Yetimhanede her çocuğun kendi yatağının bulunduğu, üç öğün yemek çıktığı, terzilik, ayakkabıcılık, marangozluk eğitimi verildiği verilen bilgiler arasındadır. Bu yetimlerin eğitimlerini tamamladıktan sonra okulda öğretmen olma şansları da vardı hatta bu bir gelenektir.¹⁷ Yetimhanede Ermeni çocuklara sağlanan imkânları gören anneler, bir süre sonra kendilerine de aynı fırsatların sunulması için müracaatta bulunmuşlardır. Bu yardım çalışmaları sayesinde Ermeni halk arasında Amerikan Konsolosluğu, misyonerleri ve halkına karşı sürekli büyüyen bir sempati doğmuştur. Artık Ermeniler, düştükleri her güç durumda Amerikan kuruluşlarına başvurarak yardım istemişlerdir. Bu etkiyi yaratan söz konusu yardım çalışmalarında, dindaşlık duygusu işlenmiş ve zaten isyanların yaşandığı bölgede Müslümanlara karşı bir Hıristiyan birliği oluşturulmuştur.¹⁸ Anlaşılabileceği üzere, bu yardım çalışmaları Amerikan halkının “acı çeken” Ermenilere iyiliği değil Amerikan nüfuzu, gücü ve çıkarlarını geliştirmek için konsoloslar ile misyonerlerin ortaklaşa yürüttükleri bir projedir.¹⁹ Son derece trajik tasvirlerin yer aldığı raporların verdiği rakamlar, kullanılan dil açısından taraflılığın, bugün başta diğer arşiv kaynakları, alan araştırmaları neticesinde ortaya çıkmış olsa da söz konusu dönemde Amerika’da Osmanlı Devleti’nin Ermenileri katlettiği yönünde bir algının yaratılması, bölgeye yabancı müdahalesinin kolaylaştırılması ve bugün dahi bir siyasi malzeme olarak ortaya sürülmesinde bölgede yürütülen faaliyetlerin anlaşılması açısından önemlidir.

II. İktisadi Faaliyetler ve Etkileri

Harput Amerikan Konsolosu, atandığı günden itibaren bölgenin ticari hayatı hakkında bilgi toplamıştır. Çalışma sahası içinde yer alan bölgelerden nasıl gelir elde edilebileceği konusunda araştırmalar yapmış ve bağlantılar kurmuştur. Tarım üretimini artırmak için çeşitli önerilerde bulunmuş ve Amerikan teknolojilerinden bölge tarımında faydalanılmasına çalışmıştır. Elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde görülecektir ki, tek gaye bölgede zirai verimi artırmış olmak değildir. Zirai verimin artırılabilirliği ortaya konulmakla Amerika’nın bölgede idari bir hakimiyet kurması durumunda iktisadi çıkarları neler olacaktır sorusuna cevap aramak ancak daha ileri görüşlü bir tutumla idari ve askeri bir hakimiyet kurulmasa bile kazanılacak nüfuz alanının (iktisadi, siyasi ve kültürel anlamda), sürekli genişlemesini sağlamaktır nitekim sonuç; teknoloji ithal etmekle başlayan süreç bugün ülkenin en ücra köşesinde dahi inkar edilemez bir Amerikan kültürünün yerleşmiş olduğudur.

Mesela bölgeye Amerikan peyniri ithali sağlanmış ve olumlu netice alınca daimi bir pazar kurulması yönünde çalışmalar yapılmıştır. Bölgenin Amerikan yatırımlarına ve ticaretine

¹⁶ American Nationale Archives, T. 568, Rol.1, C.1, No. 39, Ek 1, 6 Kasım 1896.

¹⁷ American Nationale Archives, T. 568, Rol.1, C.1, No. 68, Ek 1, 28 Mayıs 1897.

¹⁸ Amerikalı misyonerlerin Ermenilere yönelik faaliyetleri hakkında bkz. Mithat Aydın, “Amerikan Protestan Misyonerlerinin Ermeniler Arasındaki Faaliyetleri ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkilerine Etkisi”, *OTAM*, 19, (2015), s. 79-122.

¹⁹ Amerika’nın Anadolu’da misyonerlik faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Seçil Akgün, “Amerikalı Misyonerlerin Anadolu’ya Bakışları”, *OTAM*, Sayı 3, (1992), s. 1-16.

açık olduğunu anlayan Amerikalı tüccarlar çeşitli fabrikalar kurmak yolunda girişimlerde bulunmuşlardır.²⁰ Ayrıca bölgenin zengin maden yataklarından faydalanmak da Amerika için oldukça önemliydi. Bu konuda diğer devletler tarafından atılan adımlar takip ve rapor edilmekteydi. Türkiye’de madencilik yapmak hakkına sahip bir Alman sendikası ile Türk Hükümeti arasındaki görüşmeler izlenmişti. Aslında Amerika, Almanya’nın bölgede ticari üstünlüğü hızla ele geçirmesinden endişeli idi. Bölgede iktisadî anlamda bir Alman nüfuzuna karşı Amerikan menfaatlerini tesis etmek adına konsoloslar, yapabilecekleri her şeyi yapmışlardır.²¹ Norton, ticaret konusunda oldukça faal çalışan bir konsolostu. Tüccarlar ile birebir diyalog kurarak onları bölgede çalışmaya, acenteler açmaya ikna ediyor aynı zamanda Amerika’ya gelir getirecek ürünleri tespit edip merkeze bildirerek bu konuda çalışmalar yapılması yönünde tavsiyelerde bulunuyordu. Kurduğu iyi ilişkiler sayesinde Yunan, Türk ve Fransız gazetelerinde yazı yazabilmiş, Fransız Ticaret Odası onur üyesi yapılmıştır. Bunun yanı sıra Doğu Anadolu’nun neredeyse her kısmındaki muhabirlerin bazıları ticari bilgi sağlamak niyetiyle Norton’un hizmetine verilmiştir. Bölgede Amerikan ticaretinin bir başka dikkat çeken unsuru dikiş makineleridir. Dikiş makinelerinin bölgede büyük emelleri olan müteşebbislere önemli iş gücü sağlayacağını ifade ederek faaliyetlerde bulunmuş ve Singer Makine Şirketi’nin bir acentesinin de Harput’ta açılmasını sağlamıştır.²² Ayrıca tarımda üretimin artması için giriştiği çabalar olumlu sonuç vermiştir.²³ Konsolos, bir ticari ajan olarak Osmanlı Devleti’nin genel mali sıkıntıları hakkında da devletini bilgilendirmiştir. Osmanlı maliyesinin acınacak halde olduğu ve yabancı krediye duyulan ihtiyacın her gün arttığı dolayısıyla yabancı baskısının gittikçe yoğunlaştığını bulunduğu bölgeden rapor etmiştir. Zira bilindiği üzere Doğu Anadolu, yabancı devletlerin Ermenilere yönelik ıslahatların yapılmasını talep ettikleri, bu konuda baskı yaptıkları bir bölgeydi. Avrupalı devletlerin temsilcileri vasıtasıyla edindikleri bilgilere dayanarak bölgede iktisadi, sosyal ve siyasi reform yapılması yönünde ciddi bir baskı politikası uygulanmaktaydı. Norton da bu durumu ve yoğunlaşan baskının iktisadi sebebini açıkça ortaya koymuş, devletin bu duruma uygun politikalar geliştirmesi için üzerine düşen görevi yerine getirmiştir.

Özetle denilebilir ki; konsolos bölgenin iktisadi kapasitesi hakkında daha geniş bilgiler elde edilmesi amacı ile uzun süreli geziler düzenlemiş, bölgenin ticaret ve ziraatının gelişmesinde Bağdat demiryolu projesinin önemli bir yeri olacağını bildirmiştir. Bölgede ticari üstünlüğü ele geçirmek adına özellikle Almanya ile rekabet içinde olmuştur. Almanya’nın madencilik alanında gösterdiği çabanın Amerika tarafından gösterilmesi için bölgenin maden kaynakları ve getireceği gelir hakkında bilgileri rapor etmiştir.²⁴ Çünkü bu konu Amerika’nın hızla büyüyen demir, çelik ve yakıt ihtiyacı için önemliydi. Konsolosluğu alınan görevlilerin bölgeyi tanıyan kimselerden seçilmesine dikkat edilmekteydi. Böylece bölgenin tarım ve ticareti hakkında bilgi edinmek kolaylaşmaktaydı. Bu dönemde Mamuratü’l Aziz vilayetinin iktisadi vaziyeti hakkında Norton özellikle 1895 olaylarından sonra ticaretin durduğu ve vilayetin yıllık ihracatının yedi yıl öncesinin çeyreğine düştüğü bilgisini vermektedir.²⁵ 1900’lü yıllarda yine Harput etrafında yaşanan Ermeni olayları sebebiyle Diyarbakır’dan Halep’e uzanan en önemli ticaret yolu olarak görülen Diyarbakır Siverek’ten kervanlar mal almayı reddetmeye başlamışlar, Harput en güvenli yol olarak kalmıştır.²⁶ Daha önce bahsedildiği üzere

²⁰ American Nationale Archives, T. 579, Rol.1, No. 7, 25 Ağustos 1900.

²¹ American Nationale Archives, T. 579, Rol.1, No. 11, Ek 1, 13 Ekim 1900.

²² American Nationale Archives, T. 579, Rol.1, No. 150, 12 Nisan 1905.

²³ American Nationale Archives, T. 579, Rol.1, No. 77, 24 Şubat 1902.

²⁴ American Nationale Archives, T. 579, Rol.1, No. 77, 24 Şubat 1902.

²⁵ American National Archives, T.579, Rol. 1, No. 46, 14 Mart 1901.

²⁶ American National Archives, T.579, Rol. 1, No. 72, 23 Kasım 1901.

konsolos sıkça yaptığı geziler neticesinde edindiği bilgileri rapor etmekteydi. Bu gezilerden birisi de Diyarbakır'a yapılmıştır. Raporunda Mamuratü'l Aziz ile Diyarbakır'ı karşılaştırmıştır. 77 numaralı raporda, Diyarbakır'ın zirai üretim için şartlarının çok daha uygun ve toprağın verimli olduğu ifade edilmiş, demiryolu gelmesi durumunda bölgede olumlu yönde önemli değişiklikler olabileceği vurgulanmıştır. Böylece ticaret, ziraat, madencilik bakımından önemli noktaları tespit ederek Amerika'nın yatırım yapabileceği yerleri göstermiştir. Konsolosluğun faaliyetleri neticesinde bölgede ticaret canlanırken siyasi huzursuzluklar sebebi ile bir süre sonra yollar güvensiz hale gelmiştir. Ticaret hayatı felce uğramıştır.

III. Siyasi Faaliyetler ve Etkileri

Buraya kadar anlatılanlardan da anlaşılacağı üzere Konsolosluklar, başlıca görevleri ticari potansiyeli tespit etmek ve ticari ilişkileri yürütmek olmasına rağmen bölgede en yoğun çalışmalarını siyasi alanda yapmışlardır. Eğitim ve kültür alanında ya da iktisadi hayatla ilgili yapılan çalışmalar aslında hep siyasi çıkarlar ile bağlantılı olmuştur. Dolayısı ile bölgenin gelecekte nasıl bir şekil alacağı konusunda söz sahibi olmak isteyen Amerika, hayatın her alanına nüfuz etmeye çalışmıştır.

Konsolosluğun yerleşeceği alan dahi buna dikkat edilerek seçilmiştir. Norton, eskiden Harput'un stratejik durumundan dolayı bölgenin idari ve ticari merkezi olduğunu ancak uzun zamandır bunun değiştiğini merkeze bildirirken bölgedeki Amerikan kolonisinin Harput'un batı kenarında bulunduğunu da dikkate alarak yerleşim yeri seçmiştir. Zira 1895'te yaşanan Ermeni olaylarının bir benzerinin yaşanması durumunda Amerikan kolonisini koruması gerekmektedir. Böylece o güne kadar İngiltere konsolos yardımcısının oturduğu bina kiralanmıştır. Konsolosluğun şehir merkezine yakın olduğu, pencerelerden Fırat Koleji ve Amerikan misyon binalarının görüldüğü raporlarda bildirilmiştir.²⁷ Norton'un , konsolosluğa Kieppert'in Anadolu duvar haritasını almak istemesi de dikkat çekicidir. Zira bu harita bölgenin ticaret ve nakliyat hareketleri hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Konsolosların, baştan itibaren gönderdikleri bölgelerde ticari ajan olarak görev yapmaları beklenirdi. Bu görevin sınırları zaman içerisinde genişlemiştir. Ticarete bağlı olarak sosyal, siyasi meseleler de artık konsolosların faaliyet alanına dahil olmuştur. Harput Amerikan Konsolosu da Amerikan menfaatlerini tesis edebilmek için dönemin şartları içerisinde mümkün olan her bilgiye ulaşmak noktasında gayret göstermiştir.

Siyasi faaliyetler denilince elbette akla hemen Ermeni meselesi gelmektedir. Zira bölge, bu dönemde Ermeni meselesi ile birlikte anılmaktadır. Konsolosların bu meseledeki rolleri, bölge için geliştirilen ve sahneye konulan projeleri anlamak bakımından önemlidir. Konsoloslar, tıpkı diğer faaliyetleri için olduğu gibi siyasi faaliyetleri için de bölgeyi gezmeyi uygun görmüşlerdir. Böylece politikalarına yönelik delil toplamak amacını gütmüşlerdir. Bunun için de bölgede yaşayan Ermeni ve Kürt halk ile görüşmeler yapmışlar, onları kimi zaman kışkırtmış kimi zaman yönlendirmişlerdir.²⁸ Hatta Norton, başlangıçta "Ermenistan'ın merkezi" olarak nitelendirdiği bölgeye iki haftalık bir gezi girişiminde bulunmuş ancak engellenmiştir.²⁹ Amerikan vatandaşlığına geçiş, vatandaşların haklarının korunması, Amerika'ya göçün kolaylaştırılması gibi faaliyetler siyasi ve sosyal faaliyetleridir. Uzun süre konsolosluk görevinde bu-

²⁷ Raporda bina hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Kerpiç bir duvarla çevrili olduğu, binaya bitişik iki bahçe bulunduğu, bina ve arazinin Sarkis Korucıyan adlı bir Protestan Ermeni'ye ait olduğu ve ayrıca binanın geniş, Anadolu'daki diğer konsolosluklarla kıyaslanabilecek şekilde hazırlanmış olduğunu bildirilmiştir. American National Archives, T.579, Rol. 1, No. 23, 8 Ocak 1901.

²⁸ American Nationale Archieves, T. 579, Rol.1, No. 20, 2 Ocak 1901.

²⁹ American National Archives, T.579, Rol. 1, No. 12, 16 Ekim 1900.

lunan Norton'un pek çok raporunda vatandaşlıkla ilgili çalışmalardan bahsedilmektedir. Göçlerin konsolosluğun koruması altında gerçekleştirildiği bilgisi raporlarda yer almaktadır. Amerika'da Ermenileri daha iyi bir geleceğin beklediği vaadinde bulunulmuştur.³⁰ Dünyanın dikkatini çekmek için göç hareketinin sürekli olması için gayret edilmiştir. Dolayısıyla bölgeye yapılacak bir müdahalede dünya kamuoyu ve Avrupa devletleri nezdinde haklı pozisyonda bulunmaya zemin hazırlanmıştır.

Osmanlı hükümetinden gizli bir şekilde konsolosluklar tabiiyet değiştirmekteydiler. Osmanlı tebaası gibi görünen bu kimseler bir sorunla karşılaştıklarında ise Amerika koruyucu olarak devreye girmektedir.³¹ Raporlara göre 1901 yılında sadece Diyarbakır ve Mamuratü'l Aziz'deki Amerikan vatandaşlarının sayısı 300'ü bulmuştur. Harput'tan Amerika'ya göç, kış şartlarında dahi devam etmiştir. Ermenilerin, "Müslümanların zulmünden ancak Amerika'ya göçerek kurtulabilecekleri" ifade edilmiştir. Buradan göç edenlerin büyük kısmının özellikle Boston, Worcester'e yerleştikleri bilgisi 29 no'lu raporda yer almaktadır. Konsolos, raporlarında gayri Müslimlerden alınan verginin bir zulüm olduğunu, bu verginin kaldırılması yönünde Amerika'nın müdahalede bulunması gerektiğini yazmıştır.

Konsolosluk, özellikle Harput'ta, tam yerleştikten sonra bölgeden Amerika'ya göç eden Ermenilerin sayısında büyük bir artış olmuştur. Bu durumu yaratan, anlaşılacağı üzere kolaylaştıran şey konsolosluğun çalışmalarıdır. Konsolos Norton bir raporunda şu ifadelerle bu göçü açıklamaktadır; *"insanlar zengin olmak, tehlikelerden uzak kalmak ve çocuklarına huzurlu bir hayat sunmayı istemektedirler ve ancak bu büyük çaplı göç sayesinde dünyanın dikkatini çekme fırsatı yakalayabilmektedirler..."* Bu ifadelerden de kolayca anlaşılmaktadır ki; Konsolosluk Ermenilere destek vermekte, onların sürekli baskı ve zulüm altında olduklarını ifade ederek Osmanlı Devleti'ni suçlamaktadır. Amerika'da Ermenileri iyi bir yaşamın beklediği anlatılmakta ve böylece göç teşvik edilmektedir.³² Osmanlı Devleti elbette söz konusu göçü engellemeye çalışmıştır. Göç için gerekli işlemlerin yapılmasının, pasaport almak, seyahat izni almak gibi, zaman alması kimi zaman zorluklarla karşılaşılması durumunu konsolos Osmanlı yönetimi hakkındaki yargısını ortaya koyacak biçimde şöyle ifade etmektedir; *"... pasaport almanın güç olmasının sebebi bölgede vergilerin büyük kısmının Ermenilerden gelmesidir..."*³³ daha önce de ifade edildiği üzere Konsolos, gayri müslimlerden alınan verginin haksız bir uygulama olduğu düşüncesiydi. Konsolosluğun göçü artırmak ve organize etmek konusunda yaptığı bir başka faaliyet evlilikler gerçekleştirmektir. Şöyle ki; 1895'ten itibaren Harput Yetimler Yurdu'nda yetmiş olan Ermeni kızları, fotoğraflar gösterilerek Amerika'daki Ermenilerle evlendirilmişlerdir. Böylece bir anlamda göçe zorunlu hale getirilmişler ve gelecekleri Amerikan konsolosluğu tarafından belirlenmiştir.³⁴

Raporların büyük kısmında Ermenilerin acınacak bir halde buldukları, Osmanlı Devleti'nin onlara görülmemiş bir zulüm uyguladığı anlatılmıştır. Çıkan ayaklanmalardan Ermenilerin zarar gördüğü bu nedenle göçün haklılığı ispat edilmek istenmiştir. Müslüman halk "katil ruhlu" olarak tanımlanmıştır.³⁵ Ermenilerle yaşanan çatışmalar hakkında raporlarda çokça bilgi yer almaktadır. Bu bilgilerin büyük bir kısmı Ermeni iddialarını ve Avrupa müdahalesini haklı göstermeye yönelik hazırlanmıştır ve bu taraflı tutuma dair kanıtlarını da yine konsolosun kendi ifadeleri meydana getirmektedir. Mesela Bitlis ve Van'da Ermenilerin devrimci bir hazırlık içinde oldukları, şüpheli görülüp tutuklanan Ermenilerin Amerikan Koleji

³⁰ American National Archives, T.579, Rol. 1, No. 29, 22 Ocak 1901.

³¹ American National Archives, T.579, Rol. 1, No. 44, 13 Mart 1901.

³² American Nationale Archieves, T. 579, Rol.1, No. 29, 22 Ocak 1901.

³³ American Nationale Archieves, T. 579, Rol.1, No. 29, 22 Ocak 1901.

³⁴ American Nationale Archieves, T. 579, Rol.1, No. 39, 28 Şubat 1901.

³⁵ American Nationale Archieves, T. 579, Rol.1, No. 64, 1 Ağustos 1901.

ve misyonundan yardım aldıklarını itiraf ettiklerini ancak bu ifadelerin zor ve işkence altında alındığını yazmaktadır.

Amerika Hükümeti, bu olayların yaşandığı dönemde Norton'dan Muş'a gitmesini bölgedeki durum ve Bitlis'teki Amerikan kolonisi hakkında bilgi vermesini istemiştir. Konsolos, Ermeni çetelerinin toplandığı yerlere gitmek istediğinde kendisine koruma sağlanmış ve sıkıntı yaşamaması için yöneticiler tarafından her türlü tedbir alınmıştır. Muş, Samsun, Bitlis ve Van'da yaşananlar hakkında bilgi toplamış ve Ermeni çetelerine tavsiyelerde bulunmuştur.³⁶ Ermeni çeteleriyle konsolosluk ilişkisini ortaya koyan raporda çete liderlerinin ifadeleri, mektuplar dikkate alınmış, "Ermeni Sorunu" tanımlanmış, maddi ve manevi olarak desteklendiği anlatılmıştır. Ermeni vilayetleri olarak anılan Vilayet-i Sitte'nin Hristiyan yöneticiler tarafından yönetilmesi talebi dile getirilmiştir. Bu isteğin özellikle Bitlis, Sivas, Erzurum, Marmurütü'l Aziz ve Diyarbakır vilayetleri için doğal bir hak haline geldiği vurgulanmıştır. "*Türkiye'de Amerikalıların kurmuş olduğu okul ve benzeri kurumlar öncelikle mevcut şartlarından hoşnut olmayan Ermeniler için yapılmıştır. Bu milli uyanışta tek faktör değilse bile önemli bir faktördür*" diyerek Amerikan politikasını açıklığa kavuşturmuştur.³⁷

Sonuç

Harput'ta kurulan Amerikan Konsoloslukluğu yoğun bir şekilde siyasi faaliyette bulunmuş, Amerikalı misyonerler ile iş birliği yapmış, vatandaşlık ve göçle ilgili işlemleri kolaylaştırmış ve teşvik etmiştir. Ermeni isyanlarına maddi ve manevi yardımda bulunmuştur. Yabancı görevliler, misyon liderleri, çete reisleri ile birebir diyalog kurmuş, konsolosluk bölgelerinde çıkan olayları yakından izlemiş ve çıkarlarına uygun düşen raporlar hazırlamıştır. Vatandaşlıkla ilgili çalışmalarında kendilerine "ezilen halkın kendi benimsedikleri ülkenin vatandaşlığına sahip olma hakkı" ifadesini kalkan olarak kullanmış, Amerika'ya göçü ise baskı ve yoksulluktan kurtulmanın tek çaresi olarak açıklamıştır. Bölgenin ticari yapısı tespit edilerek, çıkarlar merkeze bildirilmiş bu yönde Amerikalı iş ve ticaret adamları ile iletişim sağlanmıştır. Ermeni isyancılar desteklenerek Amerikan müdahalesine zemin hazırlanmıştır. Gerçekleştirilen tüm bu siyasi, iktisadi, kültürel faaliyetler Türk siyasi hayatını ve özelde söz konusu bölgenin siyasi, kültürel ve iktisadi hayatını etkilemiştir. 21 Nisan 1917 tarihinde Amerika ile Türkiye arasında diplomatik ilişkilerin kesildiği haberinin ulaşması üzerine Konsoloslar bölgelerini terk etmişlerdir.

³⁶ American Nationale Archives, T. 579, Rol.1, No. 136, 13 Ekim 1904.

³⁷ American Nationale Archives, T. 579, Rol.1, No. 136, 13 Ekim 1904.

KAYNAKLAR

A. Arşiv Kaynakları

American Nationale Archieves

U.S. Consular Officials at Harput 1895 - 1906, Microcopy, T. 579, Rol. 1

B.Kitap ve Makaleler

AKGÜN, Seçil; "Amerikalı Misyonerlerin Anadolu'ya Bakışları, *OTAM*,3, 1992, s. 1-16.

ALAN, Gülbadi; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Protestan Okulları*, TTK, Ankara 2015.

ATAMER; Hamdi, "İlk Türk -Amerikan Münasebetleri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S.2, İstanbul, 1967.

AYDIN, Mithat; "Amerikan Protestan Misyonerlerinin Ermeniler Arasındaki Faaliyetleri ve Bunun Osmanlı -Amerikan İlişkilerine Etkisi", *OTAM*, 19, (2015), s. 79-122.

GREENE; Frederick Davis, *The Armanian Crisis in Turkey*, New York 1895.

KOCABAŞOĞLU, Uygur; "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İngiliz Konsoloslarının Siyasal Etkinlikleri", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, TTK, Ankara 1999, s. 180-187.

KOCABAŞOĞLU, Uygur; *Anadolu'daki Amerika*, İstanbul 1989.

KOCABAŞOĞLU, Uygur; "XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa Topraklarında Amerikan Misyoner Faaliyetleri", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara 1989, s. 540.

SAVAŞ; Ali İbrahim, "Konsolos", *TDV. İA. C. 26*, Ankara 2002.

TRASK, R. Roger, *The United States Response to Turkish Nationalism and Reform, 1914-1939*, Minneapolis 1986.